

- ОЛЕКСІЙ ШУБА
- ОЛЬГА БАЗАР-НАЛИСНИК
- ВОЛОДИМИР ОНОПЧЕНКО

АРМІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН

Розширення демократії, реальне втілення у життя свободи совісті та віросповідання в Україні поставили на порядок денний питання про повноцінне забезпечення свободи совісті та віросповідання під час проходження військової служби. Хоча статтею 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7] передбачено створення військовослужбовцям умов для задоволення релігійних потреб, зокрема участі у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів, проте на практиці ці потреби задовольняються ще не повною мірою. Виконуючи військовий обов'язок, віруючі не завжди мають можливість систематично відвідувати храми чи молитовні будинки, відзначати церковні свята та обряди, дотримуватися постів, спілкуватися із своїми одновірцями, отримувати релігійну літературу. Опитування, проведені серед солдатів і сержантів строкової служби, показали, що 46,5 % не мали належних умов для відзначення релігійних свят, 58,1% — можливості регулярно відвідувати храм чи молитовний будинок. Крім цього, віруючі військовослужбовці нерідко відчують на собі упереджене ставлення з боку військових командирів та товаришів по службі [3, 124-125].

Зважаючи на незадовільний стан забезпечення права на свободу совісті та віросповідання військовослужбовців, починаючи з середини

-
- **Олексій Шуба**, д.політ.н., проф., зав. відділу апарату Верховної Ради України
 - **Ольга Базар-Налисник**, докторант Міжрегіональної Академії управління
 - **Володимир Онопченко**, здобувач Національного ун-ту «Острозька Академія»

90-х рр. XIX ст., в Україні набуває актуальності питання про запровадження інституту військових священників (капеланів). Ця ідея викликала значний інтерес у науковців, зокрема Е.Афоніна, С.Здіорука, Р.Коханчика, С.Лисенка, В.Танчера, В.Яремчика та ін., представників Збройних сил України, зокрема Ю.Білієнка, Ю.Валігурського, В.Ситника, М.Дюрупи, В.Чорного та ін., а також церков і релігійних організацій. Ними зроблені успішні спроби всебічного осмислення різних аспектів гармонізації відносин армії і церкви взагалі та особливостей задоволення релігійних потреб під час проходження військової служби, зокрема. Проте, незважаючи на наявність відповідних напрацювань у вивченні капеланства, реального втілення у життя Збройних сил та інших військових формувань воно поки-що не знайшло.

Практична реалізація ідеї капеланства значною мірою ускладнюється наявністю суттєвих розбіжностей у поглядах на сутність цього інституту, темпи та форми його впровадження в Україні. Одні, виходячи з того, що «релігія у війську зможе компенсувати той ідеологічний вакуум, який утворився після розпаду Радянського Союзу» [21, 161], вимагають негайно розпочати підготовку капеланів та будівництво гарнізонних храмів, інші, навпаки, заперечують капеланство як таке. У зв'язку з цим ще й досі не вироблено узгодженої позиції щодо вирішення цього питання між тими, кого воно безпосередньо стосується — представниками Збройних сил та інших військових формувань України, з одного боку, та релігійними організаціями, — з другого.

З метою розширення свого впливу на маси на відновленні інституту капеланства найбільше наполягають українські православні та греко-католицька церкви. Устами своїх керівників вони заявляють про бажання та готовність до духовного обслуговування військовослужбовців. Так, Предстоятель Української Православної Церкви Московського Патріархату митрополит Володимир (Сабодан) прямо заявив, що «Українська православна церква вважає необхідним відродити інститут військового духовенства...» [10, 9]. З метою забезпечення належної взаємодії із Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України церквою було створено спеціальний військовий відділ у митрополії та аналогічні епархіальні відділи. Показовою у цьому відношенні є позиція протоієрея цієї церкви В.Заєва, який стверджує, що оскільки «більшість населення була і залишилась православною.., необхідно більше прислухатися до думки Української Православної Церкви і враховувати цю обставину при складанні програм катехізації армії» [5, 34].

На підтримку капеланства висловлюється й Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет. «Армія і Церква, — відзначає він, — повинні докласти всіх зусиль, щоб душевний і моральний добробут українських воїнів був гарантований і забезпечений. Найкраще це може робити військове священство» [10, 8]. На запитання: «Які ж релігійні

об'єднання можуть працювати у війську?», представник цієї Церкви В.Черпак дає однозначну відповідь: «Про працю ворожих Україні релігійних об'єднань у війську не може бути й мови. Не можуть бути допущені до війська ті священики, що вважають українську державність тимчасовим явищем, сіють серед парафіян отруйні бур'яни зневіри до своєї державності, розповсюджують по церквах відверто антиукраїнську, наклепницьку, великодержавно-імперську літературу» [19, 109].

Проблемами душпастирства серед військовослужбовців значною мірою переймається й Українська Греко-Католицька Церква, яка спільно з Управлінням з питань виховної роботи Західного оперативного командування розробила «Положення про капеланство у Збройних силах України». Її священнослужителі вже впродовж кількох років намагаються впроваджувати розроблену церквою «Програму катехізації військовослужбовців» [11, 82-84].

Ідея капеланства набула такого поширення в українському суспільстві, що 95,1% з числа опитаних священнослужителів різних церков заявляють про своє бажання вести релігійну діяльність у Збройних Силах України [1, 236].

Прихильники капеланської служби акцентують увагу й на тому, що ця ідея, за даними опитування, знаходить значну підтримку не тільки з боку церков, а й серед військовослужбовців строкової служби та їхніх батьків (близько половини опитаних) [13, 114].

Вагомим аргументом на користь інституту капеланства є докорінна зміна соціального статусу церкви в українському суспільстві, значне зростання релігійності серед різних категорій і груп населення, в тому числі й серед тих, хто знаходиться на військовій службі. Так, при проведенні соціологічних досліджень серед військовослужбовців було виявлено 35,8 % віруючих, причому серед офіцерського складу та прапорщиків — 21 %, а серед солдат і сержантів строкової служби — 41 % [14, 17].

При розгляді проблеми відновлення військового капеланства вказується на наявність у релігії значного морального потенціалу, який має бути успішно використаний для зміцнення військової дисципліни, викорінення таких негативних явищ у військовому середовищі як нестатутні відносини тощо [21, 161-165]. Дійсно, таке твердження, як свідчать соціологічні дослідження, є справедливим, оскільки серед віруючих дисциплінарні стягнення мали лише 20 %, в той час як серед невіруючих цей показник сягав 53 % [14, 17].

Ініціатори відновлення інституту військових священиків нерідко посилаються на вітчизняний історичний досвід, зокрема на наявність духовної опіки у дружинників київських князів, запорізьких козаків, січових стрільців. Військове будівництво в Українській Народній Республіці теж здійснювалося із врахуванням релігійності

військовослужбовців, свідченням чого є той факт, що військова присяга мала не лише світський, а й релігійний зміст [26, 280].

До запровадження капеланства в українському війську, розгортання пастирської роботи серед військовослужбовців спонукає також досвід зарубіжних країн — Великобританії, Канади, Німеччини, Норвегії, Польщі, США та інших, в яких ця проблема давно вирішена, законодавчо врегульована і впроваджена на практиці.

На підтримку капеланства у цих країнах, крім відповідних державних органів, віруючими військовослужбовцями були створені громадські організації. Так, ще 1851 року був заснований Британський офіцерський християнський союз, який 1920 року трансформувався у міжнародне товариство — Співдружність національних офіцерських християнських союзів, що згодом була перетворена на Асоціацію військових християнських братств. Основною метою цієї організації є поширення й утвердження християнських цінностей серед військовослужбовців різних країн світу. Для досягнення своїх статутних цілей Асоціація постійно організовує і проводить міжнародні конференції, на яких обговорюються актуальні проблеми духовного обслуговування військовослужбовців. Так, у конференції, що проходила 1994 року в США, брали участь представники 92 країн світу. Ідея створення військово-релігійних громадських організацій охоплює все більше країн. Лише недавно військові християнські братства були створені в Албанії, Гайані, Ефіопії, Конго, Росії та Чехії [10, 1].

В Україні 1995 року теж було створено Братство християн-військовослужбовців. Воно координує діяльність місцевих осередків, встановлює і підтримує міжнародні контакти, входить до Міжнародної Асоціації військових християнських братств. За його активною участю Міністерством оборони України у 1995 та 1997 рр. було проведено в Києві дві міжнародні конференції з цих проблем. 2001 року створено ще одну громадську організацію — Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство, яке теж ставить своїм завданням сприяти зближенню армії і церкви.

Як бачимо, прихильники ідеї запровадження капеланської служби докладають чимало зусиль до розв'язання цієї складної для українського суспільства проблеми. За підтримки засобів масової інформації ними докладається чимало зусиль до формування відповідної громадської думки, критики тих, хто гальмує чи зволікає з її розв'язанням.

Всебічно аналізуючи проблему забезпечення свободи совісті і віросповідання військовослужбовців, не можна не зважати при цьому на те, що в українському суспільстві з цього приводу існує й інша думка, яка зводиться до заперечення необхідності створення спеціальних капеланських служб. Її прихильники вказують на неготовність військових і релігійних структур до забезпечення повноцінного функціону-

вання інституту капеланства, неможливість практичної реалізації цієї ідеї в рамках конституційно закріпленого принципу відокремленості церкви від держави. Крім того, вони застерігають від можливих порушень й інших важливих положень статті 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо рівності релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом, а також недопущення встановлення будь-яких переваг одних релігій щодо інших [7].

Одним із найвагоміших аргументів проти запровадження капеланства вони вважають відсутність відповідної законодавчої бази. Справді, правова неврегульованість цих питань, слабка обізнаність командування військових частин із чинним законодавством про свободу совісті та релігійні організації нерідко призводить до суб'єктивізму та конфесійної заангажованості, які нерідко мають місце і виявляються у примусовому нав'язуванні військовослужбовцям строкової служби тієї чи іншої релігії (як правило, православної чи греко-католицької), що є грубим порушенням прав людини, зокрема, конституційного права на свободу світогляду та віросповідання.

Однією з найскладніших проблем, що виникає у процесі відпрацювання механізму взаємодії армії і церкви, є визначення церков і релігійних організацій, які могли б здійснювати духовне обслуговування військовослужбовців. Адже послідовники кожної із конфесій, як відомо, вважають лише свою віру істинною і не збираються поступатися своїми інтересами перед іншими. У зв'язку з цим духовне обслуговування військовослужбовців пропонують забезпечувати виключно своїми силами.

Проте у військових колах з таким підходом погоджуються не всі. Зокрема, полковник Ю.Білієнко заявляє: «Ми не можемо відчиняти двері у військовий дім лише для однієї конфесії, навіть найпоширенішої у країні» [2, 72]. Характерно, що безпеку одноконфесійного впливу розуміють не тільки офіцери, а й військовослужбовці, які знаходяться на строковій службі. Проведені в армійському середовищі соціологічні дослідження засвідчили, що 12 % опитаних вважають, що церкві, допущеній до роботи у війську, ближчими будуть інтереси «своїї» конфесії, а 11,7% — вважають, що вона зважатиме лише на власні інтереси. З тим, що церква буде обстоювати інтереси віруючих, дбатиме про всіх військовослужбовців незалежно від їхніх релігійних переконань, погоджується лише третина респондентів [14, 18].

Цілком ймовірно, що вирішення питання капеланства на користь однієї або кількох церков може викликати закономірне невдоволення і протест з боку інших. Так, представники протестантських організацій, релігійних меншин та нетрадиційних релігійних організацій, які діють в Україні, рішуче виступають проти спроб надання пріоритетності традиційним християнським церквам у ве-

денні духовної роботи в армії. Не заперечуючи в цілому проти ідеї створення інституту капеланів та намагаючись дотримуватись при цьому принципу рівності релігій, один з впливових представників Церкви Адвентистів сьомого дня М.Жукалюк наголосив: «В армії мають нести службу капелани або всіх конфесій, або ніякої» [4, 65]. А колишній Президент Союзу Євангельських християн-баптистів України Г.Комендант прямо заявив: «Ми не бачимо потреби запроваджувати капеланську службу в українському війську» [10, 8].

Одним із варіантів виходу з цієї ситуації є спроби в основу духовно-гуманітарної підготовки військовослужбовців Збройних сил України покласти «християнську віру», чи здійснювати її на засадах «православного екуменізму» [17, 22-27]. На нашу думку, найбільшчим до істини у цьому питанні є канадський дослідник українського походження С.Ярмусь, який, спираючись на досвід духовного обслуговування військовослужбовців Збройних сил США та Канади, вважає, що в умовах поліконфесійної України «найкраще це може робити військове капеланство, яке віросповідно буде різне» [23, 112].

Справді, запровадження капеланства неможливе без врахування того факту, що українське суспільство, а відтак і Збройні Сили та інші військові формування України, є багатоконфесійними. З допомогою соціологічних досліджень виявлена належність військовослужбовців строкової служби до різних церков і релігійних організацій. Так, 57,3% опитаних відносять себе до Української Православної Церкви Київського Патріархату, 9,2% — до Української Православної Церкви Московського Патріархату, 3,9% — до Української Автокефальної Православної Церкви, 11,8% — до Української Греко-Католицької Церкви, 1,2% — до Церкви Євангельських християн-баптистів, 6,9% — вважають себе мусульманами, 3,4% — належать до віруючих інших конфесій [8, 385].

Для України, яка проголосила себе демократичною, правовою державою, багатоконфесійність, як така, не є злом. Однак наявність напруженості у міжконфесійних відносинах, що має місце в Україні, таїть у собі загрозу її перенесення у військове середовище, перетворення армії на арену змагань і протиборства різних церков і релігійних організацій. Тим більше, що серед військовослужбовців трапляються факти прояву конфесійної нетерпимості [12, 96; 19, 107]. Проведені Київським військовим гуманітарним інститутом соціологічні дослідження виявили наявність негативного ставлення до інаквовіруючих у 6,8 % опитаних військовослужбовців [16, 25].

Зважаючи на це, розв'язання проблеми духовного обслуговування військовослужбовців потребує однакового ставлення державних органів до всіх релігій, зниження рівня міжконфесійного протистояння, а також узгоджених позицій та дій різних релігійних організацій. Координацію діяльності у цій сфері могла б взяти на себе Міжконфесійна рада з питань духовного обслуговування військово-

вослужбовців, яка могла б бути як самостійною структурою, так і автономним підрозділом Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій.

Слід мати на увазі й те, що в разі запровадження інституту капеланства духовне виховання мають здійснювати не лише професійні служителі культу, а й офіцерський склад Збройних сил та інших військових формувань України. Для успішного ведення цієї роботи вони теж мають пройти відповідну правову та релігієзнавчу підготовку, позбутися конфесійної упередженості та заангажованості. Працюючи з особовим складом, особливо з віруючими, вони повинні знати основи чинного законодавства про релігію і церкву, історію та сучасний стан найпоширеніших в Україні конфесій, особливості їх віровчення і культових дій, володіти методикою військово-патріотичного виховання та індивідуальної роботи з віруючими різних конфесій. Для цього відповідні курси доцільно було б ввести до навчальних планів військових закладів освіти.

Оскільки проблема запровадження капеланства у Збройних силах та інших військових формуваннях України стосується не лише церкви та релігійних організацій, а й держави та суспільства в цілому, її розв'язанню, на думку С.Здіорука, могло б сприяти створення Комітету у справах військового капеланства (військового душпастирства) при Президентові України [8, 406]. Спільно з представниками зацікавлених державних структур та релігійних організацій, послідовники яких вважають захист Вітчизни своїм громадянським обов'язком, цей орган міг би розробити Концепцію духовного виховання військовослужбовців, здійснити необхідні законопроектні напрацювання, а Верховна Рада України прийняти відповідні закони. Проте, незважаючи на актуальність проблеми капеланства, жодного законопроекту, спрямованого на її законодавче врегулювання, до українського парламенту не надходило. Спроби ж розв'язання цієї проблеми поза правовим полем можуть зашкодити справі.

Крім того, створення повноцінного інституту капеланства у Збройних Силах та інших військових формуваннях України нині стримується відмінностями у соціальному статусі армії як державної інституції і Церкви як інституції, відокремленої від держави, неспроможністю ні армії, ні релігійних організацій кадрово забезпечити його діяльність.

З метою конструктивної співпраці між Збройними силами та іншими військовими формуваннями України і релігійними організаціями львівський дослідник М.Хмільовський пропонує: зняти десятиліттями вибудовану стіну відчуження між армією і Церквою; розрядити атмосферу психологічної несумісності між священиками і військовослужбовцями; «творити симфонію», в основі якої лежа-

тиме розуміння Церкви та армії як інституцій, покликаних подолати хаос і підтримувати порядок [18, 110-111].

Безперечно, інститут військових священиків має розглядатися передусім як механізм забезпечення реалізації права особи на свободу совісті та віросповідання. Однак, заважаючи на те, що Збройні сили та інші військові формування України є державними структурами, важливо, проблему створення інституту капеланства розглядати не ізольовано, а в контексті державотворчих процесів. Військові священики повинні не лише задовольняти релігійні потреби військовослужбовців, а й сприяти зміцненню української держави, реформуванню Збройних сил України, вдосконаленню системи виховної роботи в армії в цілому, важливими складовими якої є формування національної свідомості, моральних якостей і патріотичних почуттів.

Тобто, у процесі розв'язання проблеми духовного обслуговування військовослужбовців мають бути органічно поєднані інтереси особи, держави, суспільства, а також релігійних організацій. Саме таке розуміння сутності інституту військових священиків останнім часом утверджується серед офіцерського складу Збройних сил України [21, 161].

Таким чином, впровадження капеланства можливе за умови комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми, а також узгоджених дій армійських і релігійних структур. Це дало б можливість повною мірою забезпечувати реалізацію принципу свободи світогляду та віросповідання в армійському середовищі, уникати багатьох помилок у розв'язанні цієї актуальної і складної для українського суспільства проблеми.

Використані джерела

1. Див.: Афонін Е.А. Становлення Збройних сил України: соціальні та психологічні проблеми. — К., 1994.
2. Білієнко Ю. Вплив релігійного світогляду на ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних сил України: сучасний стан і тенденції розвитку // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. — К., 1995.
3. Див.: Валігурський Ю. Конфліктні питання свободи совісті та віросповідання у Збройних силах України // Там само.
4. Жукалюк М. Свобода совісті в умовах військової дисципліни // Там само.
5. Заєв В. Захисник Вітчизни воїн Христовий // Там само.
6. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» // ВВР. — 1992. — № 27.
7. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // ВВР. — 1991. — № 25.

8. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI століття. — К., 2000.
9. Конституція України. — К., 1996.
10. Контакт. — 1997. — Березень.
11. Коберський Л. Досвід душпастирської опіки у військах Західного оперативного командування //Київська Церква. — 2001. — №1 (12).
12. Див.: Коробко В. Релігійна ситуація в Україні та її вплив на морально-психологічний стан особового складу //Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. — К.,1995.
13. Див.: Лисенко С. Сучасні проблеми забезпечення свободи совісті у Збройних Силах України //Там само.
14. Див.: Ситник В. Духовно-гуманітарна політика у Збройних силах України та шляхи її вдосконалення //Там само.
15. Див.: Сахневич П. Світоглядні проблеми молоді доби сучасних кардинальних економічних, політичних та духовних перетворень //Там само.
16. Див.: Танчер В. Етноконфесійні процеси у Збройних Силах України //Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення. — К., 1998.
17. Танчер В. К. Сучасні проблеми забезпечення свободи совісті у Збройних Силах України //Свобода совісті у Збройних Силах України. Науковий збірник. — К., 1996.
18. Хмільовський М. До питання про душпастирство у Збройних силах України //Київська Церква. — 2000. — № 1 (7).
19. Цюрупа М. Виховний потенціал релігієзнавства і деякі проблеми його реалізації // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. — К., 1995.
20. Черпак В. Захист Батьківщини як логічне завершення п'ятої Господньої заповіді // Там само.
21. Чорний В.С. Місце та роль релігії у реформуванні Збройних сил України //Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації. — К., 2007.
22. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). — К., 1999.
23. Ярмусь С. Збройні сили і феномен військового капеланства //Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. — К.,1995.